

Боровик А. В.,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінального права і правосуддя

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ЗДОРОВ'Ю ОСОБАМ, ЩО ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. У положеннях наукової статті автор висвітлює результати власного емпіричного дослідження у формі анонімного опитування засуджених осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП, щодо заподіяння їм тілесних ушкоджень чи катувань. Використовуючи метод порівняльного аналізу, автор проводить детальну характеристику наукових досліджень вчених-криміналістів щодо злочинів, які вчиняються у виді заподіяння шкоди здоров'ю загалом та в місцях позбавлення волі зокрема. Автор визначає та проводить детальну характеристику рівнів взаємозв'язків (спілкування) потерпілого і злочинця. Проведений аналіз слідчо-судової практики по справах заподіяння шкоди здоров'ю засудженим, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, дозволив автору визначити такі види стосунків між потерпілим та злочинцем: по-перше, дружні; по-друге, нейтральні; по-третє, неприязні стосунки; по-четверте, відсутність будь-яких стосунків до виникнення злочинного результату. Автор пропонує вдосконалити положення криміналістики через розв'язання проблем висування версій, планування і визначення алгоритму розслідування, моделювання особи злочинця, виявлення способів вчинення злочину і протидії розслідуванню, вибору тактики слідчих дій тощо.

Ключові слова: злочин, здоров'я, особа, потерпілий, установа виконання покарань.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена, в першу чергу, тим, що закритість від незалежного контролю системи виконання покарань була і залишається одним із вагомих чинників, які дозволяють приховувати, залишати непокараними численні серйозні порушення прав людини в місцях несвободи, зокрема такі, як: жорстоке поводження із засудженими, неналежні умови утримання, відсутність адекватної медичної допомоги, примус до праці, що пріврівнюється до рабської, неможливість оскаржувати дії адміністрації або повідомляти про порушення, неадекватні дисциплінарні покарання [1, с. 6]. Зауважимо, що щорічні моніторингові дослідження прав людини свідчать про ганебні факти застосування фізичної сили до засуджених осіб, грубе поводження з ними та непоодинокі факти катувань. Так, наприклад, 20 травня 2014 року представники Харківської Правозахисної Групи та інформаційної агенції «Поряд з вами» здійснили перший візит без попередження для з'ясування, чи діють на практиці зміни до ст. 24 КВК України. Цей візит здійснили до ДВК-89 не випадково, оскільки 5 липня 2011 року в цьому закладі відбулося масове жорстоке побиття засуджених із застосуванням бійців спеціального підрозділу ДКВС України [2]. Але, незважаючи на докази чисельних тілесних ушкоджень і скарги самих засуджених, правоохоронні органи не спромоглися провести

об'єктивне і неупереджене розслідування минулих подій. Після звернень до національних судових інстанцій адвокати засуджених звернулись до Європейського суду з прав людини. Саме засуджені ДВК-89 після катувань та жорстокого поводження з боку персоналу чисельним голодуванням привернули увагу представників КЗК, які за результатами свого візиту до України в 2012 році й відвідування ДВК-89 повідомили у своїй доповіді про позитивні зміни, що стосуються дотримання прав людини в установі, у порівнянні з візитом у 2009 році, і зазначили, що це було пов'язано зі зміною керівництва [1, с. 9]. На наш погляд, саме такі факти вимагають вироблення як теоретичних, так і практичних рекомендацій щодо їх попередження за допомогою науково обґрунтованих пропозицій не лише в царині кримінального права, але й кримінології та криміналістики. Саме тому вважаємо, що розкриття теми та досягнення мети даної наукової статті слугуватиме одним із дієвих механізмів попередження заподіяння шкоди здоров'ю особам, що відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Теоретичним підґрунтям даної статті стали праці українських учених у галузі кримінології, кримінального процесу, криміналістики а саме: Автухова К.А., Батиргарєєвої В.С., Бадири В.А., Батюка О.В., Богатирьова І.І., Денисової Т.А., Голіни В.В., Головкина Б.М., Джузи О.М., Дрозд В.Г., Лук'янчикова Є.Д., Колба О.Г., Конопельського В.Я., Копотуна І.М., Клименко Н.І., Рябих Н.В., Степанюка А.Х., Трубникова В.М., Яковець І.С., та ін.

Мета статті полягає у висвітленні результатів власного емпіричного дослідження методологічних і тактичних аспектів використання знань про особу потерпілого під час розслідування заподіяння шкоди здоров'ю особам, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, та у практичній розробці пропозицій щодо вдосконалення положень чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання, які стосуються особи потерпілого, завжди цікавили науковців різних галузей знань. Зауважимо, що одними з перших в цих дослідженнях були кримінологи, які на наш погляд, почали приділяти увагу вивченню особи потерпілого після появи нового напрямку у вивченні злочинності – віктимології [3; 4; 5]. Проте, проводячи аналіз наукової літератури та періодичних джерел із проблеми дослідження особи потерпілого, варто зауважити, що в науці криміналістики, на відміну від кримінально-правового поняття предмету злочину, безпосереднім предметом посягання розглядають людину, тобто її тілесну організацію, як фізико-біологічну систему, яка, вступаючи в різні форми взаємодії, відображає себе в матеріальному середовищі [6, с. 312].

На наш погляд, слушною є думка А.В. Старушкевича про те, що в досліджуваній категорії злочинів, які спрямовані проти особи, жертва як особа завжди виступає у вигляді об'єкту,

а як матеріальний субстрат (тіло і психіка) – у вигляді предмету замаху [7, с. 44]. Відповідно до цього, в разі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень жертва злочину проявляє себе у криміналістичній характеристиці як елемент, який безпосередньо відображає ознаки об'єкта злочину, тобто під час заподіяння тяжких тілесних ушкоджень як свідомий і активний елемент кримінальної ситуації становить невід'ємний елемент механізму злочину і обстановки його вчинення [8, с. 56–57]. Зауважимо, що нерідко наслідки такого замаху відображаються і проявляються як на тілі, так і у психіці жертви. Сучасна криміналістика покликана займатися дослідженням жертв злочинів, їх властивостей, якостей їх дій як в момент безпосереднього вчинення злочину, так і до, і після нього, а також з'ясуванням їх ролі в механізмі злочину. Жертва злочину, зазначає П.С. Елькінд, – поняття більш широке, ніж поняття «потерпілий від злочину» [9, с. 90–91].

Варто погодитися з тими науковцями, які вважають, що у криміналістичній характеристиці злочинів взагалі та тяжких тілесних ушкоджень зокрема відомості про особу потерпілого мають дуже важливе значення. Так, володіючи відомостями про фізичні, психічні й соціальні ознаки потерпілого, слідчий у процесі розслідування може створити приблизну модель його особистості, а це, в свою чергу, сприяє висуненню версії про обставини, мотиви заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, про особу злочинця [8, с. 57].

Під час розслідування заподіяння шкоди здоров'ю особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, вкрай важливо збирати такі відомості про особу потерпілого: вік, стать, фізичні особливості, стиль життя і недавні зміни у стані життя, соціальна адаптованість, інтелект, взаємовідносини, успішність у навчальному закладі (місці роботи), особливості темпераменту, манера поведінки, репутація вдома і на роботі, історія хвороби (фізичні і психічні особливості), особисті звички (вживання алкоголю, наркотиків), соціальні звички, захоплення, пристрасті, дружні та ворожі стосунки тощо. Саме тому вважаємо, що важливість наведених вище даних про потерпілих у криміналістичній характеристиці заподіяння шкоди здоров'ю особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, варто пояснити щонайменше двома обставинами: перша – певна вибірковість у діях злочинця свідчить про взаємозв'язок між особливостями особи злочинця і потерпілого; друга – це наявність зв'язку між злочинцем та потерпілим, яка впливає на мету, мотив, місце, час, способи вчинення і приховання злочину. Ми вважаємо, що в особливих умовах установа виконання покарань (далі – УВП) жертва заподіяння шкоди здоров'ю тісно пов'язана із всіма компонентами криміналістичної характеристики даної категорії злочинів, але найбільший інтерес викликає її зв'язок зі злочинцем, адже саме він дозволяє розробити рекомендації, які забезпечують безпосередній «вихід» на злочинця. Ми погоджуємося з О.В. Батюком, який зазначає, що взаємозв'язки жертви і злочинця різноманітні та простежуються по лінії спільності їхніх персонографічних, морально-психологічних, поведінкових, цільових, мотиваційних, просторово-часових та інших характеристик і відношень [10, с. 137].

Проведений нами аналіз кримінальних справ про заподіяння шкоди здоров'ю особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, дозволяє виділити щонайменше три рівні взаємозв'язків (спілкування) потерпілого і злочинця. На першому рівні знаходиться побутове та інше її оточення. Зв'язки жертви зі злочинцем в даному випадку постійні і досить міцні, оскільки особи знаходяться в закритому просторі УВП. Так, на-

приклад, 14 листопада 2014 року спільна група із працівників офісу Уповноваженого ВРУ з прав людини та Харківської правозахисної групи відвідала Бердичівську ВК № 70, де ще перебували двоє осіб, яких було побито 12 листопада 2014 року. За результатами спілкування із засудженими та адміністрацією ВК-70 вдалося установити, що 12 листопада 2014 року в цьому закладі відбувся масовий обшук із залученням значної кількості співробітників пенітенціарних закладів Житомирської області (до 140 осіб). У ході цього обшуку, який здійснювався у брутальний спосіб, викидалися, вилучалися та знищувалися особисті речі, продукти засуджених. У результаті цього заходу 7 осіб зазнали видимих тілесних ушкоджень [1, с. 24].

На другому рівні знаходиться соціальне та інше оточення потерпілого. Зв'язок із цим оточенням відрізняється ситуаційністю, інерційністю та епізодичністю. Прикладом такого є повідомлення засудженого Р. про конфліктну ситуацію з майором Л., яка, зі слів засудженого, полягала у використанні майором нецензурної лексики до засудженого і в тому, що майор вимагав, аби адвокат засудженого не надсилав цінні листи, оскільки майор не хоче ходити на поштове відділення, щоб їх забирати [1, с. 120].

На третьому рівні можна вести мову про подальше оточення будь-якої особи, зв'язки з яким визначаються не міжособистими відносинами, як у попередніх, а просторово-часовими та іншими чинниками. Вважаємо, що саме цим зв'язком притаманна випадковість їх перетворення у відносини. Встановлення злочинця по даній категорії справ повинно здійснюватися по лінії переходу від дослідження найближчого зрису до дослідження наступних рівнів оточення.

Проводячи емпіричне дослідження поведінки потерпілого, яка передувала заподіянно шкоди його здоров'ю, нами було отримано наступні результати: потерпілий ображав словами або жестами особу, яка потім заподіяла йому тяжкі тілесні ушкодження, або іншу особу – 38,0%; потерпілий першим починав вчинювати фізичний вплив – 22,0%, потерпілий першим починав сварку – 13,0% або чіплявся до засуджених осіб – 17,0%, і в 10,0% потерпілий мав інші варіанти поведінки [11].

Ми погоджуємося з В.Г. Дрозд, яка зазначає, що нейтральна поведінка жертви, це – всякі юридично та соціально правові вимоги, висловлювання зауважень щодо аморальної або неправомірної поведінки будь-кого, надмірне виховання, або настанови, втручання в спілкування інших осіб, рознімання бійки, відмова виконувати якісь дії (дати сигарету, щось купити і т. ін.), загравання до інших осіб, нереагування на зауваження тощо. Взагалі під нейтральною поведінкою розуміють таку поведінку людини, яка не створює негативних, шкідливих умов або обставин і не викликає об'єктивної необхідності відповідної реакції людини [8, с. 59].

Варто також наголосити, що за результатами нашого емпіричного дослідження лише 52,0% потерпілих після отримання ушкодження здоров'я припиняють активну діяльність, намагаються уникати сторонніх осіб, залишитися на самоті та надають собі самостійно першу допомогу з метою приховати інцидент, досить рідко звертаються по допомогу до сторонніх осіб. Близько 30% потерпілих після отримання шкоди здоров'ю намагаються уникати місця, де було заподіяно ушкодження здоров'ю, проте 18% потерпілих, навпаки, намагаються продовжувати активні дії. В переважній більшості вони виражаються у спробі забрати знаряддя злочину, вчинити фізичне насильство стосовно свого кривдника. Приблизно 6% з них погрожують фізичною розправою або іншою помстою особі, яка заподіяла

шкоду їхньому здоров'ю. Саме погроза зі сторони потерпілого засудженого може бути здійснена як ним самим, так і його співкамерниками або особами, які знаходяться в одному загоні. Ми можемо це пояснити з точки зору науки психології, в першу чергу, проявами сильного душевного хвилювання, стресом, не рідко й страхом.

Ми погоджуємося з тими науковцями, які зазначають, що важливим у криміналістичному аспекті є встановлення взаємозв'язків жертви і злочинця залежно від їх характеру [8, с. 60]. Проведений нами аналіз справ слідчо-судової практики по справах заподіяння шкоди здоров'ю засудженим, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, дозволяє розрізнити наступні види стосунків між жертвою та злочинцем, а саме: по-перше, дружні; по-друге, нейтральні; по-третє, неприязні стосунки; по-четверте, відсутність будь-яких стосунків до виникнення злочинного результату. Проводячи характеристику видів стосунків між потерпілим та злочинцем, варто зауважити, що криміналістична значимість неприязних стосунків проявляється у можливості використання відомостей про них для встановлення особи злочинця, мотивів його поведінки, джерел інформації, для висування версій про мотив і мету злочину, про спосіб вчинення і приховування злочину, про місце знаходження об'єктів, що цікавлять слідство тощо. Відповідно до цього злочинці часто намагаються приховати конфліктність та неприязнь у стосунках з потерпілим від оточуючих. Відсутність відомостей про реальний характер стосунків жертви з різними особами серйозно ускладнює розкриття злочинів, вчинених в УВП.

Висновки. Як висновок варто зазначити наступне. По-перше, криміналістичне значення досліджуваних нами зв'язків у межах системи «злочинець – потерпілий» полягає в тому, що вони певним чином впливають на встановлення оточення потерпілого і характер взаємозв'язків із ним, виявлення у потерпілого специфічних інтересів, потреб, кола занять і типових місць спілкування з найближчим оточенням тощо. Ми вважаємо, що зазначені вище зв'язки можуть бути використані як теорії під час розробки проблем висування версій, планування і визначення алгоритму розслідування, моделювання особи злочинця, виявлення способів вчинення злочину і протидії розслідуванню, вибору тактики слідчих дій тощо.

По-друге, у криміналістичній характеристиці заподіяння шкоди здоров'ю особам, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, відомості про особу потерпілого мають особливе значення, оскільки, володіючи відомостями про фізичні, психічні й соціальні ознаки потерпілого, слідчий у процесі розслідування може створити модель його особистості, а це, в свою чергу, сприяє висуванню версій про обставини, мотиви заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, про особу злочинця.

Література:

1. Павліченко О.М. Моніторинг прав людини в установах виконання покарань. Книга перша / О.М. Павліченко, В.І. Мельничук, А.А. Діденко ; ГО «Харківська правозахисна група». – Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини», 2016. – 128 с.
2. Діденко А. Бійці спецпідрозділу Державної пенітенціарної служби знову масово калічать в'язнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khpg.org/index.php?id=1309969087>.

3. Минская В. Изучение личности потерпевшего / В. Минская // Социалистическая законность. – 1970. – № 8. – С. 24–26.
4. Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк. – Душанбе, 1972. – 346 с.
5. Джужа А.Н. Проблемы становления виктимологической профилактики в ИТУ / А.Н. Джужа. – К., 1987. – 24 с.
6. Салтевский М.В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы / М.В. Салтевский // Специализированный курс криминалистики: [учебник]. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 307–316.
7. Старушкевич А.В. Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств : [навчальний посібник] / А.В. Старушкевич. – Київ : НТВ «Правник». – НАВСУ, 1997. – 63 с.
8. Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : дис. ... кандидата юридичних наук : спец. 12.00.09 / В.Г. Дрозд // Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 234 с.
9. Элькин П.С. Виктимологический аспект охраны прав личности в уголовном судопроизводстве / П.С. Элькин // Проблемы уголовного статуса личности в уголовном процессе. – Саратов, 1981. – С. 85–94.
10. Батюк О.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах : [монографія] / О.В. Батюк. – Луцьк, 2014. – 320 с.
11. Боровик А.В. Результати анонімного опитування засуджених осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП, щодо заподіяння їм тілесних ушкоджень чи катувань / А.В. Боровик. – Рівне, 2017. – 12 с.

Боровик А. В. Исследование личности потерпевшего при расследовании причинения вреда здоровью лицом, отбывающим наказание в виде лишения свободы

Аннотация. В положениях научной статьи автор освещает результаты собственного эмпирического исследования в форме анонимного опроса осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы в УВП, о причинении им телесных повреждений или пыток. Используя метод сравнительного анализа, автор проводит подробную характеристику научных исследований ученых-криминалистов о преступлениях, совершаемых в виде причинения вреда здоровью в целом и в местах лишения свободы в частности. Автор определяет и проводит детальную характеристику уровней взаимосвязей (общения) потерпевшего и преступника. Проведенный анализ следственно-судебной практики по делам о причинении вреда здоровью осужденным, отбывающим наказание в виде лишения свободы, позволил автору определить такие виды отношений между потерпевшим и преступником: во-первых, дружеские; во-вторых, нейтральные; в-третьих, неприязненные отношения; в-четвертых, отсутствие каких-либо отношений перед возникновением преступного результата. Автор предлагает усовершенствовать положения криминалистики с помощью решения проблем выдвижения версий, планирования и определения алгоритма расследования, моделирования лица преступника, выявления способов совершения преступления и противодействия расследованию, выбора тактики следственных действий и т. п.

Ключевые слова: преступление, здоровье, лицо, потерпевший, учреждение исполнения наказаний.

Borovyk A. A study of the person of the victim in the investigation of injury to persons who are serving sentences in the form of imprisonment

Summary. In positions of scientific articles the author highlights the results of his own empirical research in the form of anonymous survey of convicted persons who are serving punishment of imprisonment in the institution of serving sentences about causing them bodily harm or torture. Using the method of comparative analysis the author provides a detailed specification of the scientific research of criminologists for crimes that are committed in the form of harm to health in General and in places of imprisonment in particular. The author defines and conducts a detailed characterization of the levels of relationships (communication) the victim and the

offender. The analysis of investigative and judicial practice in cases of harm to the health of the convicted who are serving sentences of imprisonment allowed the author to identify such kind of relations between victims and offender namely: firstly, friendly; Secondly, neutral; Thirdly, hateful relationship; Fourth, the absence of any relationship to criminal result. The author proposes to improve the position of science of criminology through explanation of the versions planning and definition of the algorithm of the investigation simulation of the person of the offender identify ways to commit a crime and counteraction to the investigation, choice of tactics of investigative actions, etc.

Key words: crime, health, person, victim, penitentiary institution.